

Detský hrdina v stredoeurópskych literatúrach s tematikou vojny a šoa¹

Child Hero in Central European Literatures with the Theme of War and the Shoah

Monika Adamická

(Nitra, Slovensko)

Abstrakt:

Článok pojednáva o vybraných dielach literatúry pre deti a mládež českej, slovenskej a poľskej proveniencie, v ktorých sa autori zamerali na obdobie druhej svetovej vojny a konečného riešenia židovskej otázky. Špecificky sa sústreďujú na dielo slovenského autora židovského pôvodu píšuceho česky Ladislava Grosmana *Z pekla štěstí*, denník poľského židovského chlapca Dávida Rubinowicza *Dávidkov denník* s tematikou šoa, diela slovenských autorov Juraja Špitžera *Biele oblaky* s tematikou SNP a Vincenta Šikulu *Erikine lalie*, v ktorej zobrazil holokaust na Slovensku. Príspevok sa zameriava najmä na dva aspekty týchto diel, a to symboliku detskej nevinnosti, ktorá tu stojí v ostrom kontraste s mašinériou vojnového vraždenia a smrti Židov v koncentračných táboroch, a motív straty detstva pod vplyvom prežitých hrôz.

Kľúčové slová:

literatúra pre deti a mládež; holokaust; druhá svetová vojna; Slovenské národné povstanie

Abstract:

The article deals with selected works of literature for children and youth of Czech, Slovak and Polish provenance, in which the authors focused on the period of the World War II and the Final Solution to the Jewish Question. It will specifically focus on the work of the Slovak author of Jewish origin writing in Czech Ladislav Grosman

1 Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0143/21 Antisemitské etnické stereotypy v médiách a literatúre krajín V4.

The Devil's Own Luck (Z pekla štěstí) and the diary of the Polish Jewish boy *The Diary of David Rubinowicz* (Dávidkov denník) with the issue of the Shoah, and works by Slovak authors Juraj Špitzer *White Clouds* (Biele oblaky) with the theme of the Slovak National Uprising and Vincent Šikula *The Lilies of Erika* (Erikine ľalie), in which he portrayed the Holocaust in Slovakia. The article deals mainly with two aspects of these works, namely the symbolism of childhood innocence, which stands in sharp contrast to the machinery of war murder and death of Jews in concentration camps, and the motif of the loss of childhood under the influence of horrors the main characters experienced.

Key words:

children's and youth literature; Holocaust; World War II.; Slovak National Uprising

Holokaust sa s odstupom desaťročí od konca druhej svetovej vojny stal kolektívnou traumou a vo všeobecnosti reprezentuje nehumánnosť a pokrivenie morálnych hodnôt. Tematika druhej svetovej vojny a holokaustu sa stala námetom mnohých literárnych a filmových spracovaní² a dostala sa aj do tvorby pre deti a mládež s cieľom priblížiť detskému recipientovi negatívne javy nedávnej minulosti detsky akceptovateľným jazykom a štýlom. Cieľom literatúry pre deti a mládež reflektujúcej uvedenú problematiku je podľa Lydie Kokkoly tlmočenie informácií a materiálu, ktorý bol z hľadiska miliónov obetí označený za nevhodný na reprezentovanie pre detského čitateľa.³ V istom zmysle možno tvrdiť, že akékoľvek písanie o holokauste pre deti narúša isté prísne tabu – aby sa deti nevystrašili hororovými príbehmi vychádzajúcimi z reality. Literatúra o holokauste pre deti je preto kombináciou náročného predmetu, etickej zodpovednosti a jej postavenia mimo normálnych hraníc detskej literatúry.⁴ Zároveň musí byť historicky presná, aby nemohlo dôjsť zo strany recipientov k popieraniu udalostí zobrazených v narácii.

Z týchto dôvodov plní vo veľkej miere edukatívnu funkciu so zámerom zabrániť šíreniu antisemitických, xenofóbnych prejavov v spoločnosti rozširovaním povedomia o dôsledkoch nenávisťi voči inakosti (voči „tým druhým“) od detského veku. Kvetka Dašková v úvodnom slove k slovenskému vydaniu *Dávidkovho denníka* (2016) akcentuje fakt opätovného narastania antisemitizmu na Slovensku, resp. vo svete.

2 Tematikou antisemitizmu a holokaustu v slovenskom filme sa zaoberá Štefan Timko. Pozri: TIMKO, Š.: *Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii*. In: Slovenské divadlo. Revue dramatických umení, 2021, č. 2, s. 128 – 143.

3 KOKKOLA, L.: *Representing the Holocaust in Children's Literature*. New York – London: Routledge, 2003, s. 1.

4 *Ibid.*, s. 11.

Zároveň zdôvodňuje potrebu vydávania kníh podobného zamerania: „*Robíme tak preto, že v Tvojom rodnom Poľsku i v našej krajine, no aj inde v Európe sa opäť objavujú skupiny ľudí, veľmi často i veľmi mladých, ktorí zmýšľajú podobne ako vtedy dávno nemeckí fašisti a nacisti, aj tí Poliaci a Slováci, čo ich u Vás i u nás nasledovali.*“⁵

Okrem edukatívnej a dokumentárnej funkcie textu treba akcentovať aj funkciu umeleckú. Pri výbere jazykových prostriedkov sa v analyzovaných dielach prejavuje autorský individuálny štýl. Vincent Šikula je v slovenskom literárnom prostredí známy ako autor literatúry pre deti a mládež, preto veľmi citlivo pracuje so slovom a komunikuje tragiku holokaustu bez negatívneho pátosu. Tragikou je poznačený štýl amatérskeho autora Dávida Rubinowicza, rovnako aj dielo Juraja Špitzera *Biele oblaky*. Hoci je autor v slovenskom literárnom prostredí vnímaný skôr ako esejista (jeho kniha esejí *Nechcel som byť žid* je jedinou autorovou knihou, ktorá vyšla v reedícii a je známa slovenskému čitateľovi), v uvedenom diele sa prejavil ako beletrista s jedinečným štýlom. Tragickosť doby odľahčil bohatou symbolikou a umeleckými opismi prírody, jej personifikovaním: „*Slunce se sklánělo k západu, vystřelovalo do jehličnatého lesa poslední paprsky a ozařovalo nedalekou zříceninu hradu.*“⁶ Príroda samotná však nie je priamou súčasťou deja (ako k zobrazovaniu prírody pristupovali predstavitelia prózy naturizmu). Fiktívnou postavou narácie sa stávajú len biele oblaky.

Grosmanov štýl je pri zobrazovaní antisemitizmu a holokaustu veľmi špecifický. V porovnaní s inými dielami slovenskej proveniencie s tematikou šoa, v ktorých autori akcentujú hrôzy masového vyvražďovania židovskej minority (memoárová literatúra často priam naturalisticky) a existenciálny dopad na životy preživších, Grosman vniesol do svojej tvorby určitú komickosť, resp. tragikomickosť. Táto črta Grosmanovej tvorby o holokauste sa výrazne prejavila v novele *Nevesta*, a o to viac v románe *Z pekla štěstí*, ktorého hlavný hrdina ako komentátor⁷ prežitých udalostí sa pre svoje pudy dospievajúceho chlapca často dostáva do humorných situácií a náležite o nich rozpráva. Holokaust je v literatúre a filme často prezentovaný motívmi a metódami klasickej tragédie. Javí sa, že metódy komédie a smiechovej kultúry nie sú vhodné pre zobrazenie tejto problematiky. Napriek tomu sa prvky humoru objavujú v literatúre o holokauste. Židia sú charakteristickí svojím zmyslom pre humor, dokážu si dokonca zavtipkovať aj o holokauste – dôkazom je napr. kniha Jána Kalinu *Tisíc a jeden vtíp* (2019) či tvorba Tomáša Janovica. Humor sa v nacistických getách a táboroch stal nástrojom boja proti perzekúciám a poníženiu a prejavil sa aj v literárnych dielach slovenských a českých autoroch židovského pôvodu, ako napr. Emil Knieža, Ludvík Aškenazy

5 RUBINOWICZ, D.: *Dávidkov denník*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2016, s. 6.

6 ŠPITZER, J.: *Bílá oblaka*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1964, s. 66.

7 Román *Z pekla štěstí* je monológom Roberta Guta, ktorým sú prerozprávané aj dialógy medzi postavami.

a Ladislav Grosman. Ich diela sú kombináciou židovského humoru a vtipov so zmesou komických, tragických a fraškovitých črt.⁸ Americký spisovateľ Terrence Des Pres tvrdí, že niektorí spisovatelia zámerne použili humor ako prostriedok prelomenia tabu a snahy prinútiť čitateľa znovu premýšľať.⁹

Knihy pre deti a mládež s tematikou druhej svetovej vojny, ktoré sú predmetom interpretácie a komparácie, spája spoločný menovateľ – hlavnými protagonistami sú deti. Rozdiel je v rozprávačovi príbehu, ktorým je buď samotný detský hrdina (*Dávidkov denník*, *Z pekla šťastí*) alebo je jeho príbeh vyrozprávaný z pohľadu svedka udalostí (z pohľadu dieťaťa – *Erikine lalie* alebo z pohľadu dospelého človeka – *Biele oblaky*). Literatúra pre deti (predškolského veku a žiakov do 14 – 15 rokov) a mládež (15 – 18 rokov) zahŕňa intencionálne a neintencionálne diela, teda diela, ktoré boli zámerne alebo nezámerne vytvorené pre detského čitateľa. Šikulovu poviedku *Erikine lalie* a dielo Juraja Špitzera *Biele oblaky* sú intencionálnymi dielami a možno ich explicitne zaradiť do detskej literatúry. *Erikine lalie* boli autorom zaradené do zbierky pre deti a mládež *Rozprávky a rozprávania* a v českom preklade *Bielych oblakov* je uvedená veková hranica čitateľa 13 rokov. *Dávidkov denník*, hoci je denníkom chlapca (dieťaťa) a v úvode sa Kvetka Dašková prihovára deťom, môže plniť estetickú a poznávaciu funkciu nielen pre detského, ale aj pre dospelého recipienta – podobne ako *Denník Anny Frankovej*. Napriek absentujúcim faktom, ktoré boli v slovenskom preklade doplnené Adamom Rutkowskim a Kvetou Daškovou (a ilustráciami Kataríny Slaninkovej), podáva subjektívne svedectvo doby metódou oral history. Špecifický je román Ladislava Grosmana, ktorý je príkladom neintencionálneho textu. *Z pekla šťastí* dopĺňa autorovu triádu diel s tematikou holokaustu (*Obchod na korze*, *Nevesta*). Zacielením na detského (dospievajúceho) aktanta a výberom štylistických prostriedkov s častým výskytom slangových slov pokleslo dielo na úroveň príjemcu z radov dospievajúcej mládeže. V porovnaní s ostatnými analyzovanými dielami je však tento román určený pre staršieho čitateľa nad 15 rokov.

Hoci sa uvedené diela odlišujú z hľadiska žánru aj rozprávača, spája ich spoločný názor – vojna a holokaust poznačili deti „tým najsurovejším spôsobom.“¹⁰ Navyiac, všetky príbehy zachytené v týchto knihách vychádzajú z reality, z príbehov, ktoré sa odohrali počas druhej svetovej vojny. V prípade *Dávidkovho denníka* niet pochýb o autentickejšom diela. Je to denník poľského židovského chlapca, ktorý si svoje dojmy z vojny začal zapisovať 21. marca 1940 ako dvanásťročný a posledný nedokončený zápis

8 HIEMER, E.-M. – HOLÝ, J. – FIRLEJ, A. – NICHTBURGEROVÁ, H. (eds.): *Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction*. Oldenbourg: De Gruyter, 2021, s. 31.

9 KOKKOLA, L.: *Representing the Holocaust in Children's Literature*. New York – London: Routledge, 2003, s. 9.

10 ŽILKOVÁ, M.: *Holokaust očami detí*. In: HRBÁČSEK, M. (ed.): *Židovský kultúrny fenomén v stredoeurópskom kontexte III*. Nitra: OZAJ, 2019, s. 7.

je zo 6. júna 1942. Dávidko bol transportovaný do koncentračného tábora Treblinka 21. septembra 1942, v deň najväčšieho židovského sviatku Jom Kipur, a zahynul pravdepodobne 22. alebo 23. septembra v plynovej komore. Denník, ktorý možno považovať za najpravdivejšiu a najsmutnejšiu kroniku neľudského zaobchádzania, sa našiel na pôjde domu v Bodzentyne, ktorý bol posledným domovom jeho rodiny. Podáva obraz života v Poľsku počas vojny, v ktorom postupne narastá psychický teror voči Židom vo forme protizidovskej propagandy, karikatúr alebo priamym ponižovaním. Dňa 12. februára 1942 si do denníka zapísal: „*O dve hodiny nato sa strážnik znovu objavil a začal akýsi papier pribíjať na múr. Nebola to však vyhláska, lež karikatúry. [...] Nežidia sa tak rehotali, až ma z toho hlava rozbolela, že takúto pohanu a ponižovanie musia Židia znášať. Keby sa tie hanebnosti len čím skôr pominuli.*“¹¹ Denník je tak svedectvom nielen o nepravostiach, ktoré musela židovská minorita znášať, ale aj dôkazom dopadu týchto udalostí na detskú psychiku. Na inom mieste píše: „*Neprejde ani jediný pokojný deň. Som z toho strašne nervózny a ako pomätený, keď začujem o nejakom nešťastí.*“¹² Podobné negatívne konotácie k vojne a prenasledovaniu Židov sú príznačné pre celý denník. Dávidko len výnimočne spomína radostné udalosti – napr. stretnutie s líškou zo dňa 3. júla 1940: „*Ako sme tak zbierali drevo, zazreli sme líšku. Aj sme sa trochu zľakli, ale líška sa bála viac ako my jej a ufujazdila. Boli sme šťastní, že sme ju uvideli.*“¹³

Grosmanov román *Z pekla štěstí* je príbehom štrnásťročného dospievajúceho chlapca. Robert Gut vyrastal vo východoslovenskom mestečku pod Vihorlatom – v Humennom, ktoré je aj autorovým rodným mestom. Život židovského chlapca bol poznačený holokaustom, pričom rodičia sa snažili zachrániť svoje dieťa poslaním do Maďarska. Robert sa v Maďarsku veľakrát sám pretĺka životom vyzbrojený len znalosťou rodokapsov a príbehov z červenej knižnice, pričom často balansuje medzi životom a smrťou. Z tohto aspektu by sa mohlo zdať, že dopad vojnových udalostí na jeho psychiku nebol v takej výraznej miere ako v prípade Dávidka. Smutné, dojemné momenty sú odľahčené humornou vsuvkou – napr. pri rozlúčke s matkou pred odchodom na vlak, ktorý ho mal odviezť do Maďarska, píše: „*maminka mne líbala na čelo a nos a všude, a měla teplou tvář, vlhkou a říkala zajíkávě, jen kdybych věděla, že budeš na sebe dávat pozor.*“¹⁴ Následne píše: „*už cestou na nádraží jsem dokázal oběma Blumovic holkám, které jely do Maďarska se mnou, že jsou pitomé káči a že mluví nesmysly.*“¹⁵

11 RUBINOWICZ, D.: *Dávidkov denník*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2016, s. 44.

12 Ibid., s. 58.

13 Ibid., s. 21.

14 GROSMAN, L.: *Z pekla štěstí*. In: Spisy Ladislava Grosmana 1. Praha: Akropolis, 2020, s. 173.

15 Ibid.

Vincent Šikula zachytil v poviedke pre deti *Erikine lalie* z knihy *Rozprávky a rozprávania* príbeh židovského dievčatka Eriky Grossovej. Zobrazil príbeh reálnej rodiny, ktorá žila počas vojny v jeho rodnej obci, v Dubovej pri Modre. Otec Samuel, matka Elza a ich dcéry Laura a Erika boli transportovaní do koncentračného tábora Auschwitz v roku 1942. Otec bol zavraždený v tábore ako 51-ročný v roku 1942, pravdepodobne aj matka Elza, hoci rok jej zavraždenia sa nepodarilo s istotou zistiť. Laura zomrela ako 19-ročná taktiež v roku 1942. A Erika bola podľa oficiálnych dokumentov zavraždená v tom istom roku ako 13-ročná. Podľa svedectva jednej z preživších Židoviek, ktorá s ňou bola v jednom baraku, však Erika zomrela až pred oslobodením tábora v roku 1945. Zostali po nej v obci len kvety, a to najmä lalie: „*Dodnes v Dubovej rastú a každý rok kvitnú, rastú a kvitnú lalie štrnásťročnej Eriky Grossovej.*“¹⁶

Dielo Juraja Špitzerera *Biele oblaky*, ktoré je v súčasnosti nedostupné na slovenskom knižnom trhu a dalo by sa povedať, že upadá do zabudnutia, sa od ostatných odlišuje tematickým zameraním. Tvorba tohto autora židovského pôvodu akcentuje pretrvávajúci antisemitizmus aj v období krátko po skončení vojny, resp. do 90. rokov 20. storočia (Špitzer zomrel v roku 1995) s predikciou gradovania nenávistných prejavov voči židovstvu. V „rozprávke“ *Biele oblaky* však zobrazil tematiku Slovenského národného povstania, ktoré bolo podľa neho možnosťou pre Židov brániť sa proti fašistickej presile so zbraňou v ruke. Juraj Špitzer napísal najskôr scenár k filmu, ktorý bol následne realizovaný (1962, réžia: Ladislav Helge). Až potom sa rozhodol pre knižné vydanie príbehu o najmladšej slovenskej partizánke, len desaťročnej Aničke Steinerovej. Špitzer si kladie za cieľ neustále sa vo svojich knihách vracáť k tým, ktorí sa stali obeťami vojnovnej mašinerie a podať tak svedectvo o ich živote, aby neupadli do zabudnutia. Treba v tejto súvislosti spomenúť, že Špitzer ako jediný z jeho primárnej rodiny prežil vyhladzovanie židovskej minority. Na smrť rodičov reaguje: „*Môj život sa roztrhol, polovica z neho odpadla, ako keď sa lámu ladovce.*“¹⁷

Ústrednou témou knihy je umelecké, do určitej miery fiktívne vykreslenie posledných dní života Aničky Steinerovej (postava Zuzanky). Spomienka na ňu – útle dievčatko s mandľovými očami¹⁸ – sa dostala aj do Špitzerovej knihy *Nechcel som byť žid*. Po bojoch pri Gápľi zachránila život partizána pred vykrvácaním a v preoblečení za žobrakov putovali na Vtáčnik – miesto zrazu partizánskych jednotiek. Svoju smrť našla v obci Cigel v gazdovskom dome, v ktorom ju zanechali. Príčinu a okolnosti jej smrti sa nikdy nedozvedeli.

16 ŠIKULA, V.: *Erikine lalie*. In: RICHTER, M. (ed.): Božia ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 1998, s. 123.

17 ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram, 1994, s. 61.

18 Ibid., s. 250.

Symbolika detskej nevinnosti

Zuzka v Špitzerových *Bielych oblakoch* sa pre autora stala onomastickým symbolom detskej nevinnosti a zároveň strateného detstva. Na vykreslenie jej detskej čistej duše bez poškrvny využíva autor symboliku bielej farby, čo naznačuje aj samotný názov diela. Biela je hmla, opar z hôr, ktorý sprevádza Zuzanku a Petra na ceste horami. Biele sú oblaky, ktoré im poletujú nad hlavami, a biely je aj sneh, na ktorom Zuzanka zomiera. Krátko pred smrťou pozoruje zo senníka modrú oblohu, po ktorej plávajú biele oblaky a hrá sa s nimi fiktívnu hru: „*Po obloze plula oblaka. Přimhouřila oči proti ostrému slunečnému světlu a pozorovala vzdušné lodě. Zaujaly ji tvary oblak. Mít tužku a papír, tak by si je nakreslila [...] Vítř si hraje pod modrou oblohou a já si budu hrát s ním. Budu hádat, co vítr z oblak udělá a jak je potom zase přemění.*“¹⁹

Hra s oblakmi ju vrátila na pár okamihov do detstva, do detskej bezstarostnosti. O chvíľu našla svoju smrť – oblaky zostali jej poslednými spoločníkmi:

„*Opět se nad ní klenula oslnivě modrá obloha s letícími bílými oblaky. Na tváři se jí objevil smutný úsměv.*

„Letí ke slunci,“ řekla tiše.

Byla to její poslední slova.“²⁰

V priebehu deja, počas putovania s Petrom, sa Zuzanka túžila vrátiť domov a nájst svojich rodičov, hoci bol ich dom vypálený Nemcami a rodičia pravdepodobne mŕtvi. V jej predstavách a snoch to mali byť oblaky, na ktorých priletí domov. Autor v poetickom vykreslení konca jej života predznačil metaforické, spirituálne spojenie Zuzankinej duše s oblakmi, ktoré ju priviedli k slnku, k rodičom do nebeského domova.

Na rozdiel od Zuzanky bola Erika zo Šikulovej poviedky židovského pôvodu, hoci ona a aj jej rodina žili životom asimilovaných židov. Erika spoločne s katolíkmi slávila kresťanské sviatky, najmä sviatok Božieho tela, počas ktorého sa stavajú oltáre zdobené ľaliami. Zároveň sa Eriku počas holokaustu snažili rodičia zachrániť prijatím kresťanského krstu.

Šikula, rovnako ako Špitzer, poukazuje na detskú nevinnosť na pozadí vojnového besnenia. Namiesto symboliky bielej farby však využíva symbol ľalie – biblický symbol Panny Márie a zároveň symbol čistoty, v tomto prípade čistoty malého (alebo skôr dospievajúceho) židovského dievčaťa, ktoré sa stalo obeťou holokaustu. Neprevinila sa ničím, jej duša aj život boli čisté. Previnila sa len tým, že sa narodila ako Židovka. Na rozdiel do Aničky Steinerovej, na ktorú zostali reminiscencie len v tvorbe Juraja Špitzera, rodina Grossových má svoj pamätník aj v obci, v ktorej žili. V obci Dubová boli v auguste 2015 osadené v chodníku na Hlavnej ulici pred ich domom pamätné kamene – Stolpersteine pripomínajúce ich tragédiu. Nenápadné pripomienky na túto

19 ŠPITZER, J.: *Bílá oblaka*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1964, s. 112.

20 Ibid., s. 113.

židovskú rodinu sa nachádzajú len pár metrov od rodného domu Vincenta Šikulu, na ktorom je umiestnená pamätná tabuľa, dielo akademického sochára Jozefa Barinku.

Motív strateného detstva

V literatúre pre deti a mládež s tematikou vojny a holokaustu je často sa opakujúcim aspektom motív strateného detstva, v ktorom je vyjadrená celá tiaž prežívania detského hrdinu v nepriaznivých podmienkach a strach o vlastné prežitie. Špitzerova kniha *Biele oblaky* je okrem iného reflexiou nad dopadom vojny na život detí, ktorých život „vyhasol skôr než sa mohol rozvinúť.“²¹ Je príbehom mnohých iných detí, ktoré počas života poznali „iba strach z tmy, zo zlých ľudí, hrôzu vybuchujúcich granátov, dážď a zimu.“²² Vojna ich pripravila o detstvo, robila ich predčasne dospelými.

Autor akcentuje dôležitosť detského hrdinu, ktorý sa pre neho stáva symbolom nezmyselnosti vojny a zabíjania maloletých, aj zaradením knihy do žánru rozprávky. Jeho postavy „jako by byli z pohádky. Ale všetky pohádky vznikajú z událostí, ktoré se opravdu staly. Také takle.“²³ Špitzerova definícia je v rozpore s definovaním rozprávky podľa Tibora Žilku, podľa ktorého sa tento žánr zakladá na vymyslenom príbehu, neviaže sa ku konkrétnemu priestoru a času.²⁴ Autorove zaradenie knihy medzi rozprávky možno chápať ako jeho snahu o demonštrovanie, že hoci je príbeh reálny a reálne možný, mohol sa odohrať mimo času a priestoru, do ktorého ho autor zasadil – kdekoľvek na svete, v akomkoľvek čase a akémukoľvek inému dieťaťu. Zaradením fiktívnych prvkov do príbehu Aničky Steinerovej posúva príbeh do roviny nereálnosti, resp. pravdepodobnosti. Z týchto ohľadov sa dielo približuje realistickej rozprávke, v ktorej sa strácajú fantastické prvky a nahrádzajú ich realistické. Tragický, nešťastný záver hlavnej postavy, pochmúrny dej evokuje skôr k žánru balady. Avšak autorovo zaradenie príbehu do žánru rozprávky možno chápať skôr metaforicky, keďže hlavnou hrdinkou je dieťa.

Stratené detstvo Eriky Grossovej vysvetľuje Šikula z pohľadu nežidovského chlapca – rozprávača príbehu. Ich židovská kamarátka im akoby zo dňa na deň vymizla zo života, musela žiť v ústraní, bez kontaktov s kamarátmi. Autor ako malý chlapec nechápal, čo sa okolo jeho kamarátky, židovského dievčaťa, deje. Prečo sa s ním viac nestretáva, hoci boli predtým kamaráti. Vysvetľoval si to svojím detským spôsobom. „Začala sa mi vyhýbať. A ja som si myslel, že to asi preto, lebo je teraz zbožnejšia než ja a nechce sa už so mnou stretávať.“²⁵ Následne píše: „Žeby jej pán farár Hořka zakázal stretávať

21 ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram, 1994, s. 250.

22 *Ibid.*, s. 250.

23 ŠPITZER, J.: *Bílá oblaka*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1964, s. 7.

24 ŽILKA, T.: *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011, s. 315.

25 ŠIKULA, V.: *Erikine lalie*. In: Bibiana, 2006, č. 3, s. 49.

sa so mnou? *Ludia predsa povedali, že pán farár chce Eriku zachrániť. Hádám len nie predo mnou?*²⁶ Hoci autor príbeh napísal ako dospelý, dokázal sa majstrovsky vžiť do pozície chlapca, ktorý nevidí rozdiel medzi židovskou a nežidovskou krvou.

Roberta Guta z Grosmanovho románu zastihla vojna a holokaust v čase dospievania. V úvodných častiach knihy sa zdá, akoby sa ho jednotlivé dejinné udalosti v súvislosti s prenasledovaním židovskej minority priamo bytostne nedotýkali. Zachytáva síce prejavy antisemitizmu, ktoré sa ho dotkli najmä zákazom navštevovať školu, avšak nútený odchod do Maďarska pre svoju záchranu, internovanie v gete, ako aj všetky ostatné skúsenosti prežíva s istým nadhľadom. V každej udalosti nachádza aj kúsok radosti. V záverečnej časti druhej kapitoly, keď ho nemecký vojak vezie naspäť domov, píše: „*a nakonec jsem se vezl domů jako pán na plošině vojenského nákladního auta, ano, na plošině německého vojenského auta jsem se vracel domů po tolika létech a volal jsem z plna hrdla hurá – hurá – máj – máj – máj!*“²⁷ K zlomu dochádza v tretej, poslednej kapitole, ktorá je jeho návratom k rodičom na Slovensko a počas ktorej zažil aj fyzické útoky, napr. zo strany policajta: „*mlátil mne surovec, málem mi zuby vyrazil a snad by mne zabil nebýt lékárníka, který ho prosil, ať už toho nechá, že jsem máloletý, že by mne mohl zabít.*“²⁸ V závere knihy po hrôzach, ktoré Robert zažil najmä pri svojej ceste na Slovensko, badať už v jeho myslení istú dávku pesimizmu. Začína si postupne uvedomovať dopad vojny nielen na svoj život, ale aj na iné deti, resp. na bytie ako také. Pri rieke, pri ktorej sa nežidovskí chlapci pokojne hrali futbal, konštatuje: „*Kluci tu hráli fotbal na trávníku. Moc jsem se divil, že jsou ještě kluci, co hrají fotbal, a že trávník je zelený.*“²⁹ V závere knihy je už evidentný prerod Roberta z dospievajúceho, detsky hravého a naivného chlapca, ktorý zažíva prvé pletky s dievčatami, na silného jedinca vykazujúceho prvky správania dospelého človeka, ktorý sa zároveň stáva oporou pre iných dospelých napriek vlastnej životnej tiaži. Jeho reakcia na správu o deportácii jeho rodičov a brata Mikiho je dôkazom tohto prerodu: „*Slova jsem nevyřkl. Slzu neuronil. Všem jsem najednou porozuměl... Paní Mašlejová ničemu nerozuměla... zadržávala se v řeči, moc plakala, moc se omlouvala, jako kdyby to udělala ona, jako kdyby to byla ona, kdo před několika málo hodinami naložila našeho tatínka, naši maminku a Mikiho do dobytčího vagonu a odvezla do tábora smrti..., do Osvětimi nebo do Treblinky nebo do Majdanku nebo ví bůh kam... Nemohl jsem ji utíšiť.*“³⁰

Na rozdiel od Roberta Guta si Dávidko plne uvedomuje všetky udalosti, ktoré sa odohrávajú v jeho bezprostrednej blízkosti. Jeho denník je komplexnou plejádou

26 Ibid.

27 GROSAN, L.: *Z pekla štěstí*. In: Spisy Ladislava Grosmana 1. Praha: Akropolis, 2020, s. 288.

28 Ibid., s. 304.

29 Ibid., s. 325.

30 Ibid., s. 334.

všetkého, čím poľskí Židia trpeli počas vojny. Každodenne je konfrontovaný so smrťou. Spočiatku sa ho veľmi citlivo dotýkali informácie o vraždení Židov. Po prvých správach zo dňa 12. decembra 1941 si do denníka zapísal: „Včasráno žandári stretli na ceste jedného Žida, ktorý išiel von z mesta, a rovno ho zastrelili, len tak, pre nič za nič. Nato sa pohli ďalej a zastrelili ešte jednu Židovku, zase len tak, pre nič za nič. Tak prišli bez príčiny o život dve obeť. Keď som sa vracal domov, veľmi som sa bál, aby som žandárov nestretol, ale mal som šťastie.“³¹ Plynutím času a pribúdajúcimi obeťami si postupne na to zvykol a ku koncu denníka už len konštatuje počet obetí. Okrem samotného vraždenia sa ho však bytostne dotýkali aj prejavy antisemitizmu. Po návšteve richtára 16. januára 1942 je v denníku napísané: „Richtár potom vravel, že všetkých Židov treba postríeľať, pretože sú to nepriatelia. Keby som chcel hoci len niečo napísať z toho, čo u nás richtár pohovoril, nie, nemôžem...“³² Dávidkove denníkové zápisky pritom vyznievajú akoby boli písané dospelým človekom. Surovosti, ktorých bol svedkom, ho dovedli k predčasnej dospelosti a vytriezveniu z bezstarostných detských čias.

Hoci však Dávidkov prejav a konanie evokujú dospelého človeka, v istých momentoch sa prejavuje zmýšľanie chlapca. Keď ho raz otec nespravodlivo zbije, zápis je výčitkou a obžalobou otca, že ho v skutočnosti neľúbi. O pár dní odvádzajú otca na nútené práce a Dávidko za ním pocíti obrovský smútok a lásku, ktorú mu dával: „Vtedy ma prepadol zúfalý plač, vtedy som pocítil, ako veľmi mám otecka rád, aj on mňa, vtedy som precítil, že to, čo som napísal 1. mája, že ma neľúbi, je škaredá lož. [...] Dlhो som tak plakal a nemohol sa utíšiť, najmä keď som si pripomenul oteckovu uplakanú tvár. Koho sme mali najdrahšieho na svete, toho nám vzali...“³³

Na záver

Autentické príbehy židovských aj nežidovských detských hrdinov, ktorí vyrastali v tragických podmienkach vojnových čias a konečného riešenia židovskej otázky, zachytených v literatúre pre deti a mládež, sú obrazom dopadu týchto udalostí 20. storočia na život detí. Okrem Roberta Guta z Grosmanovho románu *Z pekla štěstí* sa životy týchto detských postáv skončili tragicky. Bez ohľadu na to, či vojnu prežili alebo nie, doba, v ktorej žili, ich pripravila o právo na detstvo. Vynára sa otázka či bola ich smrť tragédiou alebo vykúpením. Existenciálne problémy, ktoré sa prejavovali u preživších v povojnovom období, veľmi úzko súvisia práve s neustálym strachom a blízkosťou smrti, ktorej boli vystavení počas vojny. Leopold Lahola v poviedke *Rozhovor v prvej osobe* spája prežitie Židov s mŕtvou existenciou: Tieto motívy vložil do postavy mladého lekára, ktorý sa aj napriek tomu, že prežil šoa, snažil zomrieť.

31 RUBINOWICZ, D.: *Dávidkov denník*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2016, s. 30.

32 Ibid., s. 39.

33 Ibid., s. 72.

Svoje bytie pokladal za skazené: „...ja sám som to, čo nie je v poriadku. Som pokazený. Jedných smrť vzala, iných načisto pokazila [...] Nežijeme, my sme iba ostali nažive. A to je rozdiel.“³⁴ Pocity osobnej skazenosti sú navyše umocnené pocitmi viny za vlastné prežitie na úkor tých, ktorí sa stali obeťami vojny a šoa. Pavel Traubner v prólogu ku knihe Ivany Havranovej *Odvlečení* píše: „Dlhé nasledujúce roky som sa spotený budil na nočnú moru a strašné výčitky, prečo práve ja som prežil a tisícky mojich detských rovesníkov, ktorí sa previnili iba tým, že boli Židia, skončili v plynových komorách a vyleteli ako sadze komínmi krematórií. Ba čo viac, niekedy ma táto výčitka schytí i po sedemdesiatich piatich rokoch od môjho narodenia.“³⁵ V tejto súvislosti sa vynára dôležitosť a potreba vydávania kníh pre deti a mládež s tematikou vojny a holokaustu, pretože majú ambíciu slúžiť ako edukatívna pomôcka s cieľom osvetliť detskému čitateľovi dopad negatívnych javov v spoločnosti na prežívanie a život dieťaťa a zároveň dopomôcť k akceptovaniu inakosti a uvedomeniu si, kam až môže zájsť stereotypizácia spoločnosti a nenávisť voči tým druhým.

Literatúra:

- GROSMAN, L.: *Z pekla štěstí*. In: Spisy Ladislava Grosmana 1. Praha: Akropolis, 2020, s. 163 – 334. ISBN 978-80-7470-296-9.
- HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení*. Bratislava: Marenčin PT, 2017. ISBN 978-80-8114-852-1.
- HIEMER, E.-M. – HOLÝ, J. – FIRLEJ, A. – NICHTBURGEROVÁ, H. (eds.): *Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction*. Oldenbourg: De Gruyter, 2021. ISBN 978-3-11-066725-7.
- KOKKOLA, L.: *Representing the Holocaust in Children's Literature*. New York – London: Routledge, 2003. ISBN 0-415-93719-1.
- LAHOLA, L.: *Posledná vec*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968.
- RUBINOWICZ, D.: *Dávidkov denník*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2016. ISBN 978-80-89092-77-2.
- ŠIKULA, V.: *Erikine ľalie*. In: Bibiana, 2006, č. 3, s. 48 – 50. ISSN 1335-7263.
- ŠIKULA, V.: *Erikine ľalie*. In: RICHTER, M. (ed.): Božia ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 1998, s. 121 – 124. ISBN 9788088735816.

34 LAHOLA, L.: *Posledná vec*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968, s. 180.

35 HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení*. Bratislava: Marenčin PT, 2017, s. 6.

ŠPITZER, J.: *Bílá oblaka*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1964.

ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram, 1994. ISBN 80-7149-047-4.

TIMKO, Š.: *Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii*. In: Slovenské divadlo. Revue dramatických umení, 2021, č. 2, s. 128 – 143. ISSN 0037-699X. DOI: 10.31577/sd-2021-0009.

ŽILKA, T.: *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011, 426 s. ISBN 978-80-8094-963-1.

ŽILKOVÁ, M.: *Holokaust očami detí*. In: HRBÁČSEK, M. (ed.): Židovský kultúrny fenomén v stredoeurópskom kontexte III. Nitra: OZAJ, 2019, s. 7 – 20. ISBN 978-80-973-283-0-6.

About the author

Monika Adamická

Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies,
Institute of Languages and Cultures of Central Europe, Nitra, Slovakia

monika.adamicka@ukf.sk

<https://orcid.org/0000-0002-4932-9603>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.